

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 23-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 25-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 27-noyabr 2026-yil

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA MEDIA SAVODXONLIK VA TANQIDIY FIKRLASH INTEGRATSIYASI

Axadova Gulnoza Said qizi
Jizzax politexnika instituti tayanch doktoranti
E-mail: axadovagulnoza7257@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada raqamli transformatsiya va axborot oqimlarining keskin jadallashuvi sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik tayyorgarligini takomillashtirish masalasi tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi oliy pedagogik ta’lim jarayonida media savodxonlik hamda tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini o‘zaro integratsiyalashning nazariy-metodologik asoslari va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda bo‘lajak pedagoglarda axborotni verifikatsiya qilish, media matnlarni dekonstruksiyalash, algoritmik manipulyatsiyalarni aniqlash va xavfsiz raqamli ta’lim muhitini loyihalash ko‘nikmalarini shakllantirishning to‘rt komponentli integrativ modeli asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, integratsiya, axborot xavfsizligi, media dekonstruksiya, raqamli didaktika.

Аннотация. В статье рассматривается проблема совершенствования профессионально-педагогической подготовки будущих учителей начальных классов в условиях цифровой трансформации и интенсивного роста информационных потоков. Целью исследования является разработка теоретико-методологических основ и практических механизмов интеграции медиаграмотности и критического мышления в системе высшего педагогического образования. С учётом когнитивно-психологических особенностей младших школьников обоснована четырёхкомпонентная интегративная модель формирования у будущих педагогов

навыков верификации информации, деконструкции медиатекстов, распознавания алгоритмических манипуляций и проектирования безопасной цифровой образовательной среды.

Ключевые слова: начальное образование, будущий учитель, медиаграмотность, критическое мышление, интеграция, информационная безопасность, медиадеконструкция, цифровая дидактика.

Abstract. This article examines the enhancement of professional and pedagogical training for pre-service primary school teachers amid rapid digital transformation and intensifying information flows. The study aims to establish the theoretical, methodological, and practical mechanisms for integrating media literacy and critical thinking competencies within higher teacher education. Accounting for the cognitive and psychological characteristics of primary school learners, the paper substantiates a four-component integrative model designed to cultivate information verification, media text deconstruction, recognition of algorithmic manipulation, and safe digital learning environment design among prospective educators.

Keywords: primary education, pre-service teacher, media literacy, critical thinking, integration, information security, media deconstruction, digital didactics.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya muhitining globallashuvi, generativ sun’iy intellekt vositalarining kundalik hayotga chuqur kirib kelishi hamda ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan ma’lumotlar hajmining eksponensial o‘sishi ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi pedagogik vazifalarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda kichik maktab yoshidagi bolalar ilk bor axborot makoniga mustaqil ravishda kirib bormoqda; ular vizual kontent, animatsion mahsulotlar, o‘yin platformalari va qisqa videoformatlar orqali dunyoqarashini shakllantirmoqda. Biroq boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy-tahliliy tafakkur endigina rivojlanayotganligi sababli ular yashirin reklama, dezinformatsiya, kiberbulling va hissiy manipulyatsiya ta’siriga nihoyatda moyil bo‘ladilar. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini nafaqat zamonaviy raqamli vositalardan texnik foydalanuvchi, balki axborot oqimlarini tanqidiy saralay oladigan va o‘quvchilarda sog‘lom media immunitetni shakllantira oladigan mutaxassis sifatida tayyorlash dolzarb ilmiy-

pedagogik muammo hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi hamda maktabgacha va maktab ta’limi tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyasini, tahliliy va mustaqil fikrlash madaniyatini rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Xalqaro miqyosda ham UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “O‘qituvchilar uchun media va axborot savodxonligi o‘quv dasturi” (MIL Curriculum for Teachers) bo‘lajak pedagoglarning axborotni baholash, axloqiy me’yorlarga rioya qilish va demokratik muloqot madaniyatini egallashini ta’lim sifatining bosh mezoni sifatida e’tirof etadi.

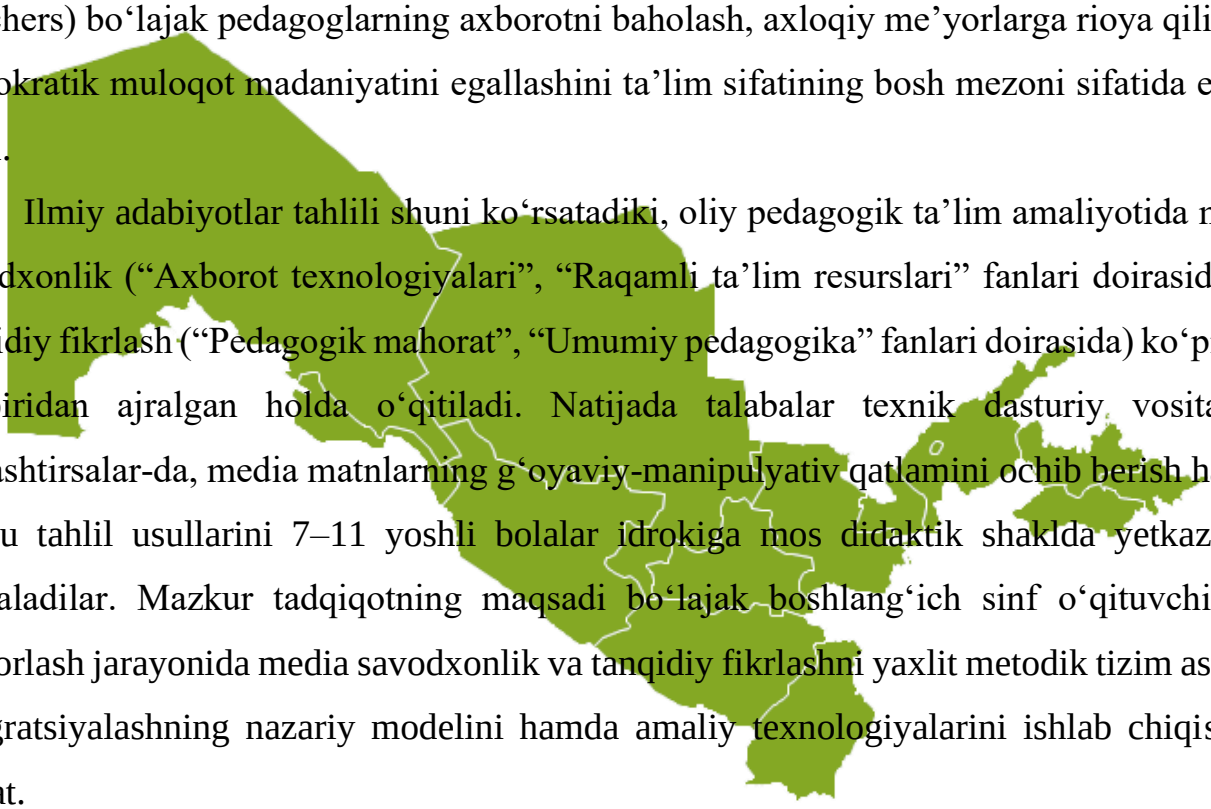

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, oliy pedagogik ta’lim amaliyotida media savodxonlik (“Axborot texnologiyalari”, “Raqamli ta’lim resurslari” fanlari doirasida) va tanqidiy fikrlash (“Pedagogik mahorat”, “Umumiy pedagogika” fanlari doirasida) ko‘pincha bir-biridan ajralgan holda o‘qitiladi. Natijada talabalar texnik dasturiy vositalarni o‘zlashtirsalar-da, media matnlarning g‘oyaviy-manipulyativ qatlamini ochib berish hamda ushbu tahlil usullarini 7–11 yoshli bolalar idrokiga mos didaktik shaklda yetkazishda qiynaladilar. Mazkur tadqiqotning maqsadi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni yaxlit metodik tizim asosida integratsiyalashning nazariy modelini hamda amaliy texnologiyalarini ishlab chiqishdan iborat.

Media savodxonlik va tanqidiy fikrlashning o‘zaro bog‘liqligi jahon pedagogika va psixologiya fanlarida keng o‘rganilgan. Tanqidiy fikrlash nazariyasining asoschilaridan biri J. Dyui uni har qanday ishonch yoki taxmin qilingan bilim shaklini uni qo‘llab-quvvatlovchi asoslar hamda undan kelib chiquvchi oqibatlar nuqtai nazaridan faol, izchil va sinchkovlik bilan ko‘rib chiqish jarayoni sifatida talqin etgan. R. Pol va L. Elder tanqidiy fikrlashni tafakkur sifatini oshirish maqsadida o‘z fikrlash jarayonini tahlil qilish va baholash san’ati deb ta’riflab, uning asosiy intellektual standartlari sifatida aniqlik, ishonchlilik, mantiqiylik, chuqurlik va xolislikni ajratib ko‘rsatganlar.

Media ta’lim sohasida R. Xobbs, D. Bukingem, L. Masterman va A.V.

Fyodorovlarning ilmiy izlanishlari alohida ahamiyatga ega. R. Xobbsning ta’kidlashicha, media savodxonlik shaxsning turli shakllardagi xabarlarga kirish, ularni tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va ijtimoiy mas’uliyat bilan harakat qilish qobiliyatidir. O‘zbekistonlik olimlardan B.X. Xodjayev, N.A. Muslimov, M.H. Lutfillayev hamda Sh.S. Sharipovlarning tadqiqotlarida bo‘lajak o‘qituvchilarning axborot-kommunikatsiya kompetentligini rivojlantirish, innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida talabalarning mustaqil va tahliliy tafakkurini shakllantirish masalalari yoritilgan. Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarida media madaniyatni shakllantirish bo‘yicha so‘nggi yillarda olib borilgan ishlar esa mazkur jarayonni kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning yosh psixologiyasi bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan va integrativ yondashuvlarga asoslandi. Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi: nazariy tahlil va sintez (pedagogik, psixologik va media ta’limga oid manbalarni qiyosiy o‘rganish), modellashtirish (integrativ tayyorgarlikning tarkibiy-funksional modelini loyihalash), diagnostik so‘rovnoma va testlash (talabalarning media tanqidiy tahlil ko‘nikmalarini aniqlash), pedagogik eksperiment hamda natijalarni matematik-statistika metodlari yordamida qayta ishlash.

Media savodxonlik va tanqidiy fikrlash o‘zaro dialektik birlikni tashkil etadi: tanqidiy fikrlash media savodxonlikning kognitiv-metodologik poydevori bo‘lib xizmat qilsa, media muhit tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash va sinovdan o‘tkazish maydoni vazifasini bajaradi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun ushbu ikki sohaning integratsiyasi ikki tomonlama funksional ahamiyatga ega: birinchidan, pedagogning o‘zi kasbiy faoliyati davomida ilmiy-metodik manbalarni saralay olishi; ikkinchidan, dars jarayonida foydalaniladigan har bir rasm, video, ertak yoki interaktiv topshiriqning tarbiyaviy va psixologik xavfsizligini baholay bilishi lozim.

Ilmiy faraz: Agar bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoniga media matnlarni dekonstruksiyalash, faktcheking va vizual-kognitiv tahlil metodlari fanlararo integratsiya asosida tizimli joriy etilsa, talabalarning axborotga nisbatan tanqidiy munosabati hamda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun xavfsiz didaktik media muhit

yaratish kompetensiyasi sifat jihatidan yuqori darajaga ko‘tariladi.

Tadqiqot doirasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida media savodxonlik va tanqidiy fikrlash integratsiyasini ta’minlovchi to‘rt komponentli tarkibiy-funksional model ishlab chiqildi:

Motivatsion-aksiologik komponent: bo‘lajak pedagogda axborot gigiyenasiga rioya qilish ehtiyojini, raqamli makonda kasbiy-axloqiy mas’uliyatni hamda kichik maktab yoshidagi bolalarni zararli axborot ta’siridan himoya qilishga qaratilgan qadriyatli munosabatni shakllantiradi.

Kognitiv-axborot komponent: media tizimlarning ishlash tamoyillari, algoritmik tavsiya mexanizmlari, vizual va verbal manipulyatsiya usullari, fakt va fikr (subyektiv baho) o‘rtasidagi farqlar, shuningdek, 7–11 yoshli bolalarning axborotni qabul qilishdagi psixologik xususiyatlariga oid nazariy bilimlarni qamrab oladi.

Praksiologik-tahliliy komponent: media xabarlarni dekonstruksiyalash, manbalarning ishonchliligini tekshirish (faktcheking), tasvir va videolarning haqiqiyligini aniqlash hamda dars jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan media muhokamalar tashkil etish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi.

Kreativ-refleksiv komponent: pedagogik maqsadlarga mos, yosh xususiyatlarini hisobga oluvchi mualliflik didaktik media mahsulotlarini (interaktiv taqdimotlar, o‘quv komikslari, vizual muammoli vaziyatlar) yaratish va o‘z kasbiy media faoliyatini doimiy tahlil qilib borish qobiliyatini ifodalaydi.

1-jadval. Boshlang‘ich ta’lim fanlari kesimida media savodxonlik va tanqidiy fikrlash integratsiyasi matritsasi

O‘quv fani / Modul	Integratsiyalashuvchi media va tanqidiy tahlil obyekti	Qo‘llaniladigan interfaol pedagogik texnologiya
Ona tili va o‘qish savodxonligi metodikasi	Matndagi yashirin g‘oya, sarlavha va mazmun mutanosibligi, reklama va badiiy matnni farqlash	“Matn ortidagi ma’no” dekonstruksiyasi, “Fakt yoki munosabat?” tahliliy jadvali, muqobil sarlavha yaratish
Matematika o‘qitish metodikasi	Infografika, diagramma va statistik ma’lumotlardagi vizual buzilishlar,	“Aldamchi grafiklar” keys-stadisi, ma’lumotlarni qayta tekshirish va to‘g‘ri

	miqdoriy manipulyatsiyalar	vizualizatsiya qurish
Tabiiy fanlar (Science) metodikasi	Ilmiy asoslangan bilimlar va psevdoilmiy afsonalar, ekologik xabarlarning ishonchliligi	“Manba izidan” faktcheking laboratoriya ishi, ilmiy dalillarni taqqoslash algoritmi
Tarbiya va raqamli madaniyat asoslari	Multfilm qahramonlari xulq-atvori, kiberxavfsizlik, mualliflik huquqi va raqamli iz etikasi	“Media detektiv” rolli o‘yini, muammoli vaziyatlarni modellashtirish, refleksiv esse

Mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlashni fanlararo integratsiyalashning nazariy va metodik tahlili ushbu yondashuv boshlang‘ich ta’lim pedagogikasida muhim sifat o‘zgarishlarini yuzaga keltirishini ko‘rsatadi. Mazkur yondashuv xalqaro media ta’lim an’analarida ilgari surilgan g‘oyalar bilan uyg‘unlashadi, biroq boshlang‘ich ta’lim spetsifikasini hisobga olgan holda ularni sezilarli darajada chuqurlashtiradi.

Xususan, R. Xobbsning axborotni tahlil qilish, baholash va mas’uliyatli yaratishga qaratilgan konsepsiyasi hamda R. Pol va L. Elderning intellektual standartlar nazariyasi bo‘lajak o‘qituvchi tayyorlashda alohida olinganda yetarli bo‘lmaydi. Chunki 7–11 yoshli boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida abstrakt-mantiqiy tafakkur hali to‘liq shakllanmagan bo‘lib, ular vizual obrazlar, hissiy ohang va o‘yin syujetlari orqali ko‘proq ta’sirlanadilar. Shu bois bo‘lajak pedagog uchun media xabarni shunchaki tanqidiy baholashning o‘zi kifoya qilmaydi; u tahlil natijasini kichik maktab yoshidagi bolaning yosh va kognitiv imkoniyatlariga mos didaktik vositaga aylantira olishi zarur.

Tadqiqot tahlili davomida kuzatilgan yana bir muhim jihat shundaki, an’anaviy o‘qitishda media savodxonlik ko‘proq texnik-instrumental ko‘nikmalar (taqdimot tayyorlash, qidiruv tizimlaridan foydalanish), tanqidiy fikrlash esa umumfalsafiy yoki nazariy-metodik mulohazalar darajasida qolib ketadi. Integrativ yondashuv qo‘llanilganida esa bo‘lajak pedagoglar matn, infografika, video va generativ sun’iy intellekt mahsulotlaridagi mantiqiy uzilishlar, yashirin g‘oyalar hamda miqdoriy manipulyatsiyalarni bir vaqtning o‘zida ko‘ra olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu holat R. Xobbs va D. Bukingem asarlarida ta’kidlangan dekonstruksiya va refleksiya jarayonlarining amaliy

darslarda o‘zaro to‘ldiruvchi mexanizm sifatida ishlashini namoyon etadi.

Shuningdek, boshlang‘ich sinf darsliklaridagi matnlar va qo‘shimcha vizual materiallarni tahlil qilishda 5 ta asosiy tanqidiy savol algoritmidan (Muallif kim? Maqsad nima? Qanday dalillar keltirilgan? Nima tushirib qoldirilgan? Bolalar psixikasiga qanday ta’sir qiladi?) foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilarda tizimli metodik refleksiyani shakllantiradi. Ayniqsa, generativ sun’iy intellekt yordamida yaratilgan tasvirlardagi mantiqiy nomuvofiqliklarni aniqlash hamda o‘yin elementlariga boy media savodxonlik topshiriqlarini loyihalash zamonaviy boshlang‘ich ta’limning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Shu bilan birga, integrativ modelni amaliyotga tatbiq etishda ayrim metodik va texnologik jihatlarni ham inobatga olish lozim. Generativ sun’iy intellekt vositalarining tezkor yangilanishi sharoitida deepfake, sintetik audio-vizual kontent va algoritmik tavsiya tizimlariga qarshi pedagogik immunitetni shakllantirish metodikasini muntazam boyitib borish talab etiladi. Shuningdek, modelning turli ta’lim shakllari hamda pedagogik amaliyot jarayonidagi qo‘llanilishini yanada kengaytirish kelgusidagi izlanishlar uchun muhim ilmiy vazifa bo‘lib qoladi.

Umuman olganda, muhokama qilingan dalillar shuni ko‘rsatadiki, media savodxonlik va tanqidiy fikrlash integratsiyasi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini axborot oqimi qarshisida passiv iste’molchi emas, balki metodik jihatdan qurollangan, axloqiy mas’uliyatli va o‘quvchilarda sog‘lom raqamli tafakkur madaniyatini shakllantira oladigan faol subyektga aylantiradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashda media savodxonlik va tanqidiy fikrlashni integratsiyalash zamonaviy raqamli ta’limning obyektiv zarurati bo‘lib, u pedagogning nafaqat axborot iste’molchisi, balki ta’limiy media muhit yaratuvchisi sifatidagi kasbiy subyektligini ta’minlaydi. Ishlab chiqilgan to‘rt komponentli model (motivatsion-aksiologik, kognitiv-axborot, praksiologik-tahliliy va kreativ-refleksiv komponentlar) oliy ta’limning mutaxassislik fanlari mazmuniga organik singdirilganda talabalarning tahliliy-refleksiv tafakkuri va faktcheking ko‘nikmalari barqaror rivojlanadi. Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi o‘quv rejalariga “Boshlang‘ich ta’limda

media savodxonlik va tanqidiy tafakkur” tanlov fanini kiritish, pedagogik amaliyot davrida talabalarga kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar bilan “Media detektiv” hamda “Fakt va uydirma” kabi interfaol mashg‘ulotlar o‘tkazish vazifasini yuklash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “«Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – Toshkent, 2020.

2. Grizzle A., Wilson C., Tuazon R. et al. Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Second Edition of the UNESCO Model Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners. – Paris: UNESCO, 2021. – 407 p.

3. Hobbs R. Mind Over Media: Propaganda Education for a Digital Age. – New York: W.W. Norton & Company, 2020. – 272 p.

4. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life. – 2nd ed. – New Jersey: Pearson Education, 2014. – 432 p.

5. Xodjayev B.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish: Ped. fan. dok. (DSc) ... diss. – Toshkent, 2016. – 312 b.

6. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: Sano-standart, 2015. – 120 b.

7. Fyodorov A.V. Mediaobrazovanie: istoriya i teoriya. – Moskva: MOO «Informatsiya dlya vsex», 2015. – 450 s.

8. Astanaqulova N.D. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida media savodxonlikni shakllantirish metodikasi // Maktabgacha va maktab ta’limi. – Toshkent, 2025. – № 3(9). – B. 15–19.